

Старасценка Таццяна Яўгенаўна

кандыдат філалагічных навук, дацэнт,
дацэнт кафедры мовазнаўства
і лінгвадыдактыкі
Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт
імя Максіма Танка
г. Мінск, Беларусь

Tatiana Starascienka

PhD in Philology, Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of Linguistics and Linguodidactics
Belarusian State Pedagogical University
named after Maxim Tank
Minsk, Belarus
tstarascienka@gmail.com

РЭАЛІЗАЦЫЯ СЭНСАВЫХ АПАЗІЦЫЙ У ПАЭЗІІ ГЕНАДЗЯ ПАШКОВА

REALIZATION OF SEMANTIC OPPOSITIONS IN THE POETRY OF HIENADŹ PAŠKOŬ

У артыкуле разглядаецца моўная эксплікацыя сэнсавых апазіцый паэзіі Генадзя Пашкова. Паказваецца значнасць не толькі лексічных, але і граматычных сродкаў у стварэнні адметных кантрасных вобразаў. Прааналізавана рэалізацыя ефекту падманутага чакання на сінтагматычным і парадыгматычным узроўні ў разнастайных стылістычных фігурах.

К л ю ч а в ы я с л о в ы: сэнсавая апазіцыя; дэкадаванне; эффект падманутага чакання; парадыгматычны комплекс; кантрас; стылістычная фігура.

The article deals with the linguistic explication of semantic oppositions in the poetry of Hienadź Paškoŭ. The importance of both lexical and grammatical means in creating special contrasting images is shown. The implementation of the deceived expectation effect at the syntagmatic and paradigmatic levels in various stylistic figures is analyzed.

Key words: semantic opposition; decoding; the effect of deceived expectation; paradigmatic complex; contrast; stylistic figure.

Сэнсавыя апазіцыі як аснова кантраснасці свету з'яўляюцца своеасаблівымі стымуламі, выяўленню якіх садзейнічаюць моўныя рэпрэзентанты паэтычнага тэксту. Ужытыя ў пэўным стылістычным кантэксце, яны ўздзейнічаюць на чытача, ствараючы аснову дэкадавання. Пры гэтым магчыма страта некаторай часткі інфармацыі, аднаўленню якой садзейнічаюць прыёмы вылучэння сэнсавых момантаў твора, значных для аўтара. Асэнсаванне прыёмаў вылучэння на ўзроўні падыходу “ад рэакцыі да стымулу” грунтуецца на стварэнні асаблівай экспрэсіўнасці, якая прыцягвае ўвагу чытача. Сярод такіх прыёмаў, у першую чаргу, неабходна назваць э ф е к т п а д м а н у т а г а ч а к а н н я, які рэалізуюць стылістычныя фігуры кантрасу альтэрнатэза, аксюмаран, антытэза. Гэты прыём дазваляе “распазнаць” сэнсавыя апазіцыі праз пісьменніцкае светаўспрыманне і такім чынам стварыць дыялог чытача і аўтара. Эфекту падманутага чакання садзейнічае несупадзенне чытацкай прэсупазіцыі моўнага вопыту і індывідуальна-аўтарскай рэпрэзентацыі бінарных апазіцый. У выніку рэалізуецца камуніка-

тыўны падыход “ад рэакцыі да стымулу”, які стварае знешнюю дыялагізацыю і дазваляе дэкадаваць адметную паэтычную структуру. Мэтай артыкула з’яўляецца аналіз моўных рэпрэзэнтантаў сэнсавых апазіцый беларускага паэта Генадзя Пашкова. Пры разглядзе фактычнага матэрыялу былі выкарыстаны структурны і семантыка-стылістычны метады аналізу.

У паэзіі Г. Пашкова рэалізуюцца сэнсавыя апазіцыі ‘жыццё – смерць’, ‘мінулае – будучае’, ‘святло – цемра’, ‘многа – мала’, ‘цяпло – холад’ як на сінтагматычным, так і на парадыгматычным узроўні, паколькі кампазіцыйна-моўны прыём кантрасту з’яўляецца ў паэта адным з асноўных спосабаў адлюстравання свету. Эфект падманутага чакання падыходу “ад рэакцыі да стымулу” дасягаецца кантрастам паміж добра вядомымі чытачу моўнымі паняццямі і іх нечаканай паэтычнай рэпрэзэнтацыяй на аснове наступных з’яў:

1. Адначасовая кантэкстуальная супрацьпастаўленасць слоў і тоеснасць граматычнай структуры і сінтаксічнай пазіцыі: *Ідзём на стыку дзён / завеі і цвіцення* (“Наташка”). Паколькі граматычны ўзровень уплывае на семантычны, лексічныя супрацьпастаўленні сэнсава збліжаюцца (такое збліжэнне падтрымліваецца паняццем *стык дзён*). Пара *завея – цвіценне* ў супастаўленай пазіцыі з дапамогай злучніка *і* (які падкрэслівае іх рэляцыйную роўнасць) набывае агульную сутнасць у архісеме ‘вечнасць’. Гэтая архісема пацвярджае веру паэта ў шчаслівы лёс, у выніку чаго лексема *завея* набывае станоўчую эмацыянальную афарбоўку. У разуменні Г. Пашкова свет – гэта кругаварот пераўтварэнняў і метамарфоз, цэласнае адзінства, у якім адбываецца толькі пераход з аднаго стану ў другі. Такое філасофскае асэнсаванне характэрна для іншых апазіцый: *Так журботна і радасна так / адпраўляць перабытыя вёсны* (“Бабіна лета”); *Кроў і песня. / Радасць з болем* (“Разьбяр”); *...што так гарым, буям і віруем / пад месяцам і сонцам залатым* (“Няма ў свеце лішняга нічога...”). Граматычнае супастаўленне кантрастуе з лексічнай супрацьпастаўленасцю, у выніку чаго актуалізуюцца агульныя семы: *журботна і радасна* ‘стан душы’, *кроў і песня* ‘жыццё’, *месяц і сонца* ‘нябесная вышыня’. У выніку ўзнікнення кантэкстуальнай семантыкі складаецца асабліва паэтычная сістэма, якая спараджае новыя правілы інтэрпрэтацыі, звязаныя найперш з чытацкай рэцэпцыяй.

Роля злучніка *і* асабліва відавочная ў аксюмаране. Да аксюмарана як аб’яднання слоў, якія выражаюць лагічна несумяшчальныя паняцці, адносяцца спалучэнні, заснаваныя на антанімічных моўных адзінках, звязаных паміж сабой злучнікам *і*. Іх разгляд як словазлучэнняў зыходзіць з аналізу апазіцыі *словазлучэнне/сказ* па крытэрыі “непрэдыкатыўнасць – прэдыкатыўнасць”. Таму да словазлучэнняў як непрэдыкатыўных сінтаксічных адзінак адносяць канструкцыі, заснаваныя як на падпарадкавальнай, так і на спалучальнай сувязі. Аднак варта звярнуць увагу на той факт, што разнастайная роля спалучэння і падпарадкавання ў структуры сказа вымагае пакінуць паняцце словазлучэння за падпарадкавальнымі спалучэннямі слоў.

Пры разглядзе аксюмарана на ўзроўні спалучэння слоў важнай умовай з’яўляецца тое, што абодва кампаненты стылістычнай фігуры супрацьпастаўлення павінны супярэчліва характарызаваць адзін і той жа суб’ект. Аксюмаран на ўзроўні спалучэння слоў выяўляе ў прадмеце ці з’яве рэчаіснасці адзінства і барацьбу супрацьлеглых пачаткаў, дзякуючы якім магчыма існаванне і развіццё суб’екта. У пазіцыі граматычнай тоеснасці лексічная супрацьпастаўленасць кампанентаў аксюмарана нейтралізуецца ў пэўнай архісеме: *Смяяліся і плакалі / тры скрыжкі* (“Над глухатой, над мітуснёй, над страхам”); *І боль, / і радасць – гэты крык* (“Мацярык”); *Спяць злыя і добрыя людзі* (“Неспазнаная песня”). Архісема ‘вечнасць існавання’ нейтралізуе супрацьпастаўленасць антонімаў, што дазваляе пагадзіцца з меркаваннем Р. В. Якабсона: “Любое слова ці сказ, трапіўшы ў пабудаваны на паслядоўным паралелізме паэтычны твор, адразу ж уцягваецца пад уплывам гэтай сістэмы ў шчыльны рад звязаных адзін з адным граматычных формаў і кампанентаў сэнсу” [1, с. 127].

Сінтаксічная будова здольная “здымаць” супрацьлегласць лексічных значэнняў у моўных і кантэкстуальных антонімах, звязаных спалучальным злучнікам *i*, а пры ўмове выкарыстання паміж антонімамі пералічальна-размеркавальных злучнікаў – ствараць умовы альтэрнатыўнага выбару. Актуалізацыя дыялагічных адносін паміж маўленчымі суб’ектамі мастацкай камунікацыі адбываецца дзякуючы сістэме моўных сродкаў. Адным з такіх сродкаў выступае альтэрнатэза, якая абумоўлівае выбар аднаго з супрацьлеглых прадметаў, з’яў, прымет, дзеянняў. Антонімы, звязаныя пералічальна-размеркавальнымі злучнікамі, маюць значэнне ўзаемавыключэння. У навуковай літаратуры існуе думка, што пералічальна-размеркавальныя злучнікі звязваюць незамкнёны рад кампанентаў, ужываюцца ў адкрытых структурах [2, с. 338].

Свой погляд на спецыфіку функцыянавання злучніка *або* ў мове паэтычных тэкстаў В. Мандэльштама падае Ю. І. Левін, адзначаючы, што гэта любімы злучнік паэта не столькі з-за прадастаўленне выбару, “колькі ў сілу яго няпэўнасці, ненавязлівасці, “адкрытасці”, якая дае як магчымасць сумяшчэння членаў дыз’юнкцыі, так і магчымасць неабмежаванага працягу адпаведнага спіса” [3, с. 54]. Тым не менш, у паэзіі Г. Пашкова такія злучнікі, звязваючы кантрасныя лексемы, замыкаюць адпаведны рад, і чытач мусіць зрабіць выбар толькі паміж дзвюх адзінак. На думку М. Л. Макарава, гэта выпадак моцнай дыз’юнкцыі [4, с. 35]: *Небам плыву ці шашою – / звабныя бачу агні* (“Млее спелае лета”); *Каб у дзень, цяжкім ці светлым быў, / лепшыя, адданыя бясконца, / чашу з табой выпілі б сябры* (“Што пражыта – мудрасці зарок...”); *Каса ці камень... / Меч альбо арала...* (“Дзяўчынка з блакітным мячыкам”).

Злучнік *i* ў структуры аксюмарана, пералічальна-размеркавальныя злучнікі альтэрнатэзы выражаюць у паэтычным дыскурсе рэляцыйныя значэнні, ствараючы мадэль індывідуальна-аўтарскага светаўспрымання. Паколькі ў паэзіі граматычны ўзровень праектуецца на семантычны, супрацьпастаў-

ленні могуць сэнсава збліжацца, паміж імі магчымы альтэрнатыўны выбар, што дазваляе зразумець розніцу паміж узуальным значэннем і кантэкстуальным.

2. Адначасовая лексічная супрацьпастаўленасць слоў і фанетычная тоеснасць: *Свеціць з-за хмары / адвечнае сонца. / Толькі самотная песня – / як плач. / Можжа, / той самы / нябачаны стронцый / ногі табе спавівае, / рыфмач?..* (“Сонца і стронцый”). Гукавы паралелізм *онц* імплікуе падабенства значэнняў слоў *сонца*, *стронцый*, якія без кантэксту супрацьпастаўляюцца. У свядомасці чытача існуе звыклая для яго сістэма моўных паняццяў, якая не супадае з семантычнымі супастаўленнямі і супрацьпастаўленнямі паэтычнай арганізацыі тэксту, дзе актуалізуюцца аказіянальныя сінонімы і антонімы. Прыведзенае супрацьпастаўленне *сонца – стронцый* паэтычна актуалізуецца па вертыкальнай восі пункту гледжання тэксту знізу ўверх, ад зямнога, прыніжанага, да нябеснага. У прыведзеным прыкладзе *сонца* як рэпрэзентант верху, неба набывае пеяратаўную канатацыю і становіцца сінонімам лексемы *стронцый*.

3. Апазіцыя ‘**святло – цемра**’ ўключае *верх/ніз*, дзе *верх* звязваецца ў Г. Пашкова са святлом духоўнага росту, эксплікаваным акузатывам: *Крылы раскіне душа, / і арліцай узмые* (“Мітусімся...”). Сінанімізацыя назоўнага склону і акузатыву *крылы* стварае сему гармоніі прыроднай і чалавечай вышыні. Сэнсавая інверсія верху праяўляецца ў яго аднесенасці і да цемры: *Час надыдзе, / не злічыш апалін, / падбіта крыло* (“Мітусімся...”). Супрацьпастаўленне меліяратыўных і пеяратаўных лексем *крылы*, *арліца – цень*, *крыж* сведчыць пра ацэначны характар апазіцыі *верх/ніз*.

4. Апазіцыя ‘**многа – мала**’ звязана ў Г. Пашкова з асіметрычным вобразам лірычнага “я” праз супрацьпастаўленне *я – зорны абшар*, *вякі* (“Маё неба”), *маленькая дачка – Сусвет* (“Даследавалі вучоныя...”). Узнікае сэнсавае прырашчэнне філасофскай значнасці кожнага імгнення, уключанага ў кантэкст бясконцасці, якая пераўтварае адзінкавае лірычнае “я” ў множнае абстрактнае “мы”. Прычым у гэтым выпадку апазіцыя ‘**многа – мала**’ перасякаецца з апазіцыяй ‘**мінулае – цяперашняе**’, паколькі “я” кантамінуе памяць продкаў і гістарычных падзей. Асіметрыя вобразаў узнікае і пры супрацьпастаўленні стылістычна маркіраваных вялікай літарай лексем і памяншальных формаў: *дробненькія барыкадкі – мяцежныя Барыкады* (“Імем барыкад”).

5. Сіметрычнае размеркаванне знешняга (прыроднага) і ўнутранага (інтраспектыўнага) эксплікацыйных планаў апазіцыі ‘**цяпло – холад**’. Для паэтычнага дыскурсу Г. Пашкова характэрны ўзаемапераходы паміж двума сляямі – пейзажным і інтраспектыўным, прычым пейзажны элемент, экспліцытна выражаны, імплікуе эмацыянальны свет лірычнага “я”. Такая імплікацыя адбываецца праз: 1) метафару: *Бярозавых вязанка дроў / сагрэе рукі і ўспаміны* (“Зазімак”). У другім кампаненце супрацьпастаўлення *вязанка дроў – холад рук і ўспамінаў* прысутнічае супастаўленне прамога і пераноснага значэнняў, што дазваляе ўспрыняць розныя паняцці (*рукі, успаміны*)

як аднародныя. Назоўны склон прыроднага пранікае ў акузатыў фізічнага і духоўнага стану чалавека; 2) творны склон: *Душа чужою грэецца вясной, / пакуль свая сумётамі абнятая* (“А ў Івянецкай пушчы ўсё зіма...”). У супрацьпастаўленні *чужая вясна – свае сумёты* сіметрыя прыроднага і інтраспектыўнага планаў выводзіцца на аснове творнага з адценнем шчасця і творнага з адценнем гора.

6. Супрацьпастаўленыя парадыгматычныя комплексы сэнсавых апазіцый ‘жыццё – смерць’, ‘мінулае – будучае’. Вылучэнне такіх комплексаў арыентуецца на вертыкальны кантэкст, у якім “«гарызантальная» прагрэсія значэння саступае «вертыкальнай сувязі» [5, с. 128]. Пры гэтым галоўную ролю адыгрывае прынцып тоеснасці, які Л. Г. Кіхней і А. У. Меркель адносяць да “прынцыпу кантэкстуальнай семантыкі” [6, с. 55]. Яго сутнасць у тым, што супрацьпастаўленымі могуць быць рады семантычных комплексаў, у якіх слова набывае нечаканыя сэнсавыя прырашчэнні «за кошт гульні лексічных супастаўленняў і супрацьпастаўленняў, якія ўтвараюць складаную сістэму бінарных адпаведнасцей і апазіцый» [6, с. 57].

Для супрацьпастаўленых парадыгматычных комплексаў Г. Пашкова характэрна імплікацыя скрытага аксюмарана, як, напрыклад, у паэме «Дзяўчынка з блакітным мячыкам». Вобраз прасторы, у якой пастаянна шукае сябе лірычны герой Г. Пашкова, складаны і неадназначны. Прасторы Г. Пашкова не ўласціва замкнёнасць, сканцэнтраванасць, самадастатковасць. Месца дзеяння лірычнага героя не дазваляе яму адчуць сябе шчаслівым. Аднак прастора нясе не толькі трагедыю, але і поўніць радасцю перамог, адкрыццяў, самапазнання. Гэта пацвярджае дыялектыку паэтычнага светаадчування Г. Пашкова. Спаленая Пампея ў паэме – адна з сэнсавых варыяцый супярэчлівага вобраза прасторы. І ў гэтай сэнсавай варыяцыі прысутнічае асіметрыя: пусты горад усё роўна поўніцца жыццём. Парадыгмы мінулага і цяперашняга супрацьпастаўлены на аснове аспектуальна-тэмпаральнай апазіцыі з семантыкай ацэначнасці: *застыглі сцены; пагаслы, астылы агонь; закамянеўся нескаромны ложак; выцвілыя фрэскі; замшэлы друз – побач скача мячык, смяецца жвавае дзіця, спявае галасок*. Аспектуальна-тэмпаральная апазіцыя супярэчліва характарызуе і сам горад, у якім цяперашняе пастаяннае мае семантыку жыцця: *Пампея пільна беражэ спакой; гладыш пахне вінаградом, і ў гэта спакойна-размеранае існаванне нечакана ўключаецца сема трывогі: пацягне тхлом з пустэльных камяніц; і ўсё ў душы так скаланецца рэзка; ніхто на крык табе не адгукнецца*. Кантамінацыя мінулага і цяперашняга, жыцця і смерці, спакою і трывогі стварае аксюмараннае ўспрыманне вобраза спаленага горада.

Адметнасцю стварэння парадыгматычнага кантрасту ў Г. Пашкова з’яўляецца ўжыванне злучніка *але* паміж рознымі тэматычнымі лініямі з адносінамі перасячэння, які экспліцытна падрыхтоўвае чытача да ўспрымання супрацьлеглай інфармацыі, што у некаторым сэнсе змякчае сілу ўздзеяння эфекту падманутага чакання. Гэта характэрна і для кампазіцыйнай будовы паэмы “Дзяўчынка з блакітным мячыкам”, дзе апазіцыя ‘мінулае –

цяперашняе’ вербалізуецца праз супрацьпастаўленні мінулага (*вулкан; схаладнелая лава; пыл*) і цяперашняга (*дзве коскі з матылькамі; сонечныя вейкі; чыстых словаў радасныя званы; маленькая шчабятуха; вясёлы смех*). Ужыты паміж прыведзенымі парадыгматычнымі комплексамі злучнік *але* садзейнічае паслядоўнаму пераводу чытацкай увагі ў іншы сэнсавы план. Праз сімволіку цяперашняга ярка выяўляецца аўтарская пазіцыя, дзякуючы ўжыванню пазітыўнаацэнчаных прагем (параўнаем з негатыўнай ацэнкай моўных адзінак *глухія, змрочная, шэры мінулага*).

Такім чынам, камунікатыўны падыход “ад рэакцыі да стымулу” ў паэзіі Г. Пашкова стварае знешнюю дыялагізацыю праз дэкадаванне кантрасных вобразаў, заснаваных на лексіка-граматычных рэпрэзэнтантах. Рэалізацыя сэнсавых апазіцый **‘жыццё – смерць’**, **‘мінулае – будучае’**, **‘святло – цемра’**, **‘многа – мала’**, **‘цяпло – холад’** на сінтагматычным і парадыгматычным узроўні ўзмацняецца эфектам падманутага чакання, які ўздзейнічае на эмацыянальную сферу чытача і спрыяе створчасці.

ЛІТАРАТУРА

1. *Якобсон, Р. О.* Работы по поэтике : переводы / Р. О. Якобсон ; сост. и общ. ред. М. Л. Гаспарова. – М. : Прогресс, 1987. – 464 с.
2. Кароткая граматыка беларускай мовы : у 2 ч. / навук. рэд. А. А. Лукашанец. – Мінск : Беларус. навука, 2007. – Ч. 1.: Фаналогія. Марфаналогія. Марфалогія. – 351 с.
3. *Левин, Ю. И.* Избранные труды. Поэтика. Семиотика / Ю. И. Левин. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 824 с.
4. *Макаров, М. Л.* Коммуникативная структура текста / М. Л. Макаров. – Тверь : Твер. гос. ун-т, 1990. – 52 с.
5. *Nycz, R.* Literatura jako trop rzeczywistości / R. Nycz. – Kraków : Universitas, 2001. – 277 s.
6. *Кихней, Л. Г.* Осип Мандельштам: философия слова и поэтическая семантика / Л. Г. Кихней, Е. В. Меркель. – 2-е изд., стер. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2016. – 200 с.

Поступила в редакцию 10.11.2022